

## CELKOVÝ POHLED NA ČINNOST A VÝZNAM NAŠICH PÍSMÁKŮ

Jan Blahoslav Čapek

Nové toleranční výročí nám může a má připomenout více našich nesplněných povinností. Mezi ně náleží i soustavnější zřetel k našim písmákům tolerančním i předtolerančním, kterým se často věnuje pozornost příliš zběžná, přejetá "z druhé ruky" a zlomkovitá. Bez činnosti písmáků je náš duchovní vývoj nepředstavitelný. Při tom se udržuje pojem písmáka buď příliš zúžený nebo naopak příliš rozšířený. Takové rozšířené pojetí s naprostou samozřejmostí ztotožňuje pojem písmáka a lidového samouka, místního zapisovatele, veršujícího zpravodaje a rozšiřovatele nových písní, a často i loutkáře a představitele lidových her (z nichž ovšem někteří působili záslužně jako buditelé). Tak se stávalo, že i význační literární historikové psali o lidových hrách a o písních perníkářských, a o písmácích se nezmiňovali; to platí o Jaroslavu Vlčkovi, naproti tomu jeho druh Jan Jakubec píše jen stručně o blouznivcích, jako by tím bylo vyčerpáno celé dílo písmáků. Tento nezáměr vedl až tam, že "akademické" Dějiny české literatury ve svém dílu prvním, o starém českém písemnictví (1959) i v dílu druhém, o národním obrození (1960), nepřinášejí o písmácích ani větu. Na rozdíl od této skutečnosti již dávno se rozvinulo bohaté bádání o lidové písni, o pohádkách a pověstech, o lidovém divadelnictví; to vše arci souvisí s českým kulturním

a myšlenkovým vývojem od nástupu národního obrození. Dodejme, že Arne Novák ve svých "Přehledných dějinách literatury české", i když připojuje obšírný oddíl o "literatuře prostonárodní", věnuje písmácké tvorbě jen několik slov, chudých a opětovně nesprávných; prý literaturu exulantskou a domácí písmáckou zcela ovládl německý pietismus a tak i jazyk těchto utištěných byl prý uboze zgermanizován. Atd.

Chceme-li se zamyslet s vnitřním přiblížením i s kritickou metodičností nad činností a významem našich písmáků, jsme povinni dovršit započatou ujasňující snahu, co pod pojem písmáka patří a co nikoli, a co snad částečně nebo podmíněně. Pověděli jsme si, že je nesprávné, ztotožňuje-li se úplně pojem písmáka a pojem lidového samouka; není jistě pochyby, že každý písmák vyrůstal jako lidový samouk, že po celý život zápasil za nejtěžších podmínek o doplňování svého vzdělání; ale ne každému lidovému autodidaktovi přísluší název písmáka. Na druhé straně také je nepřesné a často i nesprávné označovat každého písmáka jako "sektáře". V mnohých případech to platí, ale byli také písmáci, kteří se věrně drželi zděděných církevních tradic - o nich se ještě zmíníme. Tím zkreslenější je formulace, která všechny písmáky shrnuje pod název "blouznivců"; zde část je vydávána za celek. Byli mezi písmáky skuteční protichůdci "blouznivců" (lidových visionářů) a dovedli myslet velmi věcně a se značnou rozumovou vyspělostí.

Je třeba dodat, že pro některé čtenáře je písmákem každý lidový člověk, který je gramotný. Tito čtenáři odvozují název "písmák" od "písma"; jim je třeba připomenout, že původní název je původu biblického - označuje horlivého čtenáře a znalce Písma svatého. Písmák zpravidla byl i znalcem a uchovatelem různých děl staré české literatury, zachraňoval je i opatroval, nejednou i doplňoval a tak se stával opravdovým literátem. Byli písmáci kronikáři, lidoví myslitelé, doplňovatelé starých písní a nejednou i autoři písní nových, veršovci a povzbuzovatelé zdeptaného lidu. (Slovník spisovné češtiny z r.

1864 svou formulací se do značné míry přibližuje pojetí písmáka, které jsme tu uvedli jako správné.)

Zmatené názory na písmáka a písmáctví se však vracejí vždy znovu. Tak ve "Stručných dějinách československých" Zdeňka Kalisty jsou uvedeni jako písmáci F. J. Vavák, Vojt. Kotera, Jos. Bláha, J. Procházka a "další". Kalista se zajímá o autodidakty katolické, kteří se zcela liší od typu písmáka, vždy souvisejícího (ať již přímo nebo volněji) s českým typem reformačním. Josef Procházka, celou svou činností zaměřený k dílům bratrským a kališnickým, se dostal do Kalistovy řady zřejmě omylem. Neujasněné a zcela neúplné jsou také zmínky o písmácích v "Průvodci po dějinách české literatury", vydaném v roce 1976. Jsou tu uvedeny jen dvě písně odbojné a vzdorné (při tom u písně "Zhůru, Čechové" je zcela pomínut údaj o daleko starším původu), a v dalším textu jsou vedle sebe postavena "dvě písmácká skládání" - sociální "Satira na čtyři stavvy" (ta má jistě společné znaky s mnohými písněmi písmáckými), ale i "Verše o perníkářství"... Odstavec je uzavřen zběžnou a podceňující charakteristikou písmáctví, naprosto neznačkou. Nepřesné pojetí se projevuje také ve výboru "Obrození národa - Svědectví a dokumenty" (1979), který uspořádal Jan Novotný. Písmáci jsou tu označeni paušálně jako "blouznivci" a je tu uveden jediný doklad z jejich literární činnosti, a ten je vzat ze starého díla Adámkova "Z doby poroby". A ještě je tento doklad volen zcela nevhodně: Novotný tu označuje všechny písmáky jako "blouznivce" - a doklad jím citovaný svědčí spíše o písmáckých "rozumářích" a o blízkosti k sektě "Abrahamitů" (zdůraznění víry v jednoho Boha a podobně). Obecněji je známo, jak libovolné nedůslednosti se dály se jménem "Adamitů"; název sekty z doby husitské byl přenesen na písmáky záměrně, aby sloužil špinavým pomluvám proti nim. Později byl již některými posuzovateli chápán jako náhodné historické residuum.

U těch, kdo se zajímají o písmáctví, a téměř u všech

historiků převládá ustálený názor, že vznik písmáctví je třeba klást do 18. století, a to přímo až do doby toleranční. Jistě v těchto dobách se písmáci stali velmi významnou, po nejedné stránce přímo záchranou složkou odnárodnělé a úpadkové české společnosti; ale k tomuto velkému poslání by nemohli dospět, kdyby nevyrůstali z duchovních kořenů mnohem starších. Tradice českých písmáků začíná hned s nástupem husitství a byla dána soustavným vzděláváním obecného lidu, a to i žen a dětí (viz práce Anny Císařové-Kolářové, Emanuela Havelky a jiných). V některých oddílech pokračujících kapitol "České konfese" zaznamenává Ferdinand Hrejša také projevy písmáků, ovšem jen sporadicky; ale historikové se mohli u něho poučit o starší tradici těchto věrných vyznavačů. Hrejša si všímá pozorně duchovního vývoje českých i slovenských exulantů, cele se pak na ně soustřeďuje po G. A. Skalském německý historik Eduard Winter v díle "Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert" (vydaném v Akademie Verlag v Berlíně 1955). Zde je shromážděno značné množství poznatků a dokladů, hlavně v 2. kapitole ("Měšťansko-selská emigrace 1650-1680") a v kapitole 3. ("Selská emigrace" - autor rozeznává pět údobí v letech 1680-1780). V emigraci vystupují ovšem silněji do popředí vztahy a konflikty mezi-konfesionální a vytoužená svoboda duchovní je záporně vyvažována rostoucím zasahováním vlivů německých.

U některých Hrejšových pokračovatelů na poli církevní historie překvapuje malý zájem o písmáky; to platí o Řičanových "Dějínách Jednoty bratrské" (1957), kde nalézáme jen skrovný odstavec o "skrytém semeni" (str. 398); obšírněji je tu pojednáno o pietismu, ale jen o jeho působení na emigraci.

Samozřejmě mnoho látky a pracovních námětů z historie písmáků nalézáme v pracích F. M. Bartoše. Je potěšitelné, že současná jubilejní doba toleranční přináší některé nové příspěvky o duchovním životě a postavách doby předtoleranční a toleranční, jak ukazují dokumentované články Ilji Buriána a

jiných; pozoruhodně osvětlil zapomenutého autora písmáckého Miloslav Klapuš v článku "Řehoř Jakubec Olešnický" (Křesť. revue 1981); Řehoř Jakubec byl neohrožený a neúnavný bojovník za duchovní svobodu a zredigoval rukopisný kancionál v r. 1767.

Uvedme ještě některé pracovníky literárně historické a ideografické, kteří v době nedávné nebo současné přinesli nové zprávy nebo reprodukovali starší poznatky a připojovali k nim své resultáty nebo hypotézy. Markéta Machovcová a Milan Machovec vydali v r. 1960 knihu "Utopie blouznivců a sektářů"; Machovcová tu sleduje středověké sektářství do husitství, Machovec má oddíl "Utopie sektářského hnutí českých blouznivců v 18. - 19. století". (Název sám již ovšem budí otázky.) Chybí zde zprostředkující mezičlánek - o "blouznivcích" a sektářích od nastupujícího husitství do 2. poloviny 18. století. Oba autoři vyzdvihují sociální uvědomění a víze v lidových českých hnutích, osvětlují hospodářské a společenské souvislosti, snaží se dotvrzovat druhotnost a přechodnost proudů a sil duchovních. Machovec soudí, že u "sektářů" všechny dobové i tradiční směry se proplétaly a splývaly; jistě v nejednom případě tomu tak bylo, ale záleželo na tom, který směr převládal, a byly také tendence jednosměrně vyhraněné.

Typických znaků písmáckých si všiml již v době obrozené básník a zároveň velmi kritický duch Josef Jaroslav Langer. Jako Východočech se opíral o přímou zkušenost, patrně měl však v rukou i některé zápisy a literární pokusy písmáků. Zde je třeba ještě dalšího zkoumání.

O existenci různých směrů a typů v naší písmácké slovesnosti jsem psal podrobněji v I. díle "Československé literatury toleranční", částečně i v II. díle. Dlouhá údobí duchovního osamění, kdy písmáci neměli svých kazatelů a učitelů, a zároveň zděděný sklon k stále hlubšímu poznávání Pravdy vedl písmáky k názorům často velmi rozrůzněným. Z nich došel u badatelů zvláštní pozorností deismus, jehož podstata nebyla a není

chápána jednotně. Fr. Kutnar charakterizoval deisty jako lidové myslitele a soudí, že měli blíže ke katolicismu než k evangelictví. Toto tvrzení o typických rozumářích je ovšem velmi sporné. Bedřich Slavík ve spise "Od Dobnera k Dobrovskému" (1975) referuje: "Po vizitaci Chrudimě odebral se Hay (kontrolující biskup) na Pardubicko a Chlumecko, kde se objevily skupiny blouznivců, jež Hay nazval případně deisty". Tedy v jedné větě blouznivci i deisté - opět příklad nejasné terminologie. Bylo již uvažováno o tom, zdali na vznik a rozvoj deismu u nás nepůsobily vlivy cizí. Snad tomu tak částečně bylo, ale celkově lze souhlasit s názorem historika Otakara Odložilíka, že někteří badaví písmáci byli "nedolatelně puzeni touhou všechno zvládnouti a proniknouti rozumem" (Nástin československých dějin, 1937, s. 59). Připojili bychom se k tomu, že v lidovém deismu se ozývala tendence theodicejní - hloubaví písmáci, trpící stále novými persekucemi, se přetěžce vyrovnávali s učením o boží všemohoucnosti (vzpomeňme i na jobovské výkřiky Komenského) a dospívali i tímto uvažováním k názoru deistickému, že Bůh svět stvořil, ale ponechal jej pak lidské činnosti a odpovědnosti. Byla zde tedy složka racionalistická i citová. Tím lze vysvětlovat i některé překvapující shody mezi českým lidovým deismem a filozoficko-teologickým deismem anglických myslitelů 17. a 18. století.

Na leckteré naše písmáky působil nejednou vliv abrahamitství, o kterém se ještě zmíníme. Zde se zamýšlíme nad protidogmatickou, tedy částečně racionalistickou naukou těch, kdo byli řazeni mezi "judaisantes" ("zžidovělci"). Častěji bylo již také zaznamenáno působení zahraničního pietismu. Zhuštěně jeho charakter a vliv zaznamenává R. Řičan ve svých "Dějínách Jednoty bratrské". Značně silný zásah pietismu u nás lze do značné míry vysvětlit historickou skutečností, že předpoklady k němu byly dány již ve starší Jednotě; jak známo, rozvíjel je pak i Komenský.

Bylo by potřeba ještě zaznamenat jiné projevy a směry na-

šeho písmáckého hloubání (například pečlivého zkoumání vyžadují tak zvaní "Nicové"), ale třeba si uvědomit, že všechno písmáctví nelze shrnout jen do skupiny sekt ať již jakéhokoli druhu, ale vždy se více nebo méně odklánějících od českého reformačního dědictví. Byli však také písmáci, kteří důsledně usilovali o věrnost předbělohorským duchovním tradicím. Svědčí o tom nezdolatelně trvalý vztah k biblí, samozřejmě především ke Kralické, ale se stejnou pietou byla uchováována a stále pročitána jiná vydání Písma. Proto byly také opisovány české reformační Postily, podobně i staré písně, především bratrské, ale i jiné, husitské a novokališnické. O tradici bratrských písní, uchovávaných mezi písmáky javornickými a později i ve sboru javornickém, psal nedávno Jiří Novák (KJ 1981, č. 17). Je potřeba také dosvědčit, jak silně se udržovala u našich písmáků tradice Komenského. Zvláště byly milovány a rozšiřovány (tištěné i v opisech) knihy "Praxis pietatis", "Modlitby", "Centrum securitatis", "Labyrint", "Kšaft umírající matky" a "Unum necessarium". Také ovšem velikého ohlasu docházela "Historie o těžkých protivenstvích", která byla sepsána za spoluautorství Komenského. Podobně se udržovaly mnohé písně Komenským vytvořené nebo přeložené. Jsou i jednotlivá svědectví o vztahu různých písmáků ke Komenskému a jeho dílu - ať je to pohorský kantor Tomáš Juren nebo pražský mlynář Tomáš Zicha.

Mohli bychom jmenovat jiné autory Jednoty bratrské, jejichž památku chránili písmáci. Zvláště výrazný a nesporně hluboce dojemný doklad o uvedené písmácké věrnosti podává život Jana Šlerky, řemenáře z Poličky, který chtěl plně oživit starou Jednotu bratrskou a jednal o tomto plánu neúspěšně s Bratry ochranovskými i jinými exulanty. Usiloval i o vydání základních spisů bratrských a podařilo se mu vydat r. 1762 s těžkými oběťmi dílo bratra Lukáše "O puvodu církve svatě" (podle Jirečka v Královci, podle Řičana v Gdanskú). Jan Šlerka skončil svůj život trpítele i velkého hrdiny někde v cizině kolem r. 1770.

Je však třeba pro docelení našeho pohledu připomenout, že vedle tradice bratrské, která často spojovala životní snahy pacifistické a chiliastickým vizionářstvím, se nejednou vracela tradice husitská. Častěji se v době písmácké setkáváme se jménem Jana Žižky. Vždy znovu oživaly staré bojovné písně jako "Zhůru Čechové, zhůru se strojte" a jiné. V selských povstáních byly často inspirujícím činitelem vedle samozřejmých podnětů sociálních vzpomínky na boží bojovníky. Řadu dokladů jsem uvedl v "Československé literatuře toleranční" a ještě podrobněji v díle "Zápas o svobodu v zrcadle československé literatury" v roce 1938. Nejuvědoměleji se vracely husitské evokace v povstáních kraje východočeského. Zde vedle tradic bratrských žily vzpomínky na činy husitů orebitských (o tom detailněji práce "Odbojové tradice východních a severovýchodních Čech" v periodickém sborníku "Fontes Musei Reginaehradecensis", 1971).

Lze ovšem chápat, že za dlouholetého útisku duchovního, sociálního a národního, kdy nové a nové naděje tragicky dohásínaly, nevytrvávali všichni písmáci v husitském vzdoru, ale byli puzeni k postupu únikovému. Byly to úniky ve smyslu doslovném - odcházení do ciziny, ale také úniky přetvářkové, které umožňovaly setrvání ve vlasti. Několik badatelů se již zabývalo existencí "abrahamitů" nebo "izraelitů", kteří se rozšířili zvláště mezi Chlumcem nad Cidlinou a krajem krkonošským. Šlo tu o písmáky, kteří za žádnou cenu nechtěli přijmout vnucované katolictví a raději přijímali víru židovskou. Do značné míry byl tento přechod usnadňován těm, kdo měli sklon kritický a rozumářský (docházeli nejednou sami k odmítání nauky o Trojici a jiných církevních dogmat, a tím se přibližovali k židovské věrouce). Lze tu pozorovat částečnou analogii - ovšem velmi vzdálenou - s bosenskými bogomily, kteří se nedali donutit k přijetí katolicismu nebo pravoslaví a raději přijali islám. O "abrahamitech" neboli "izraelcích" je dosti známo, ale méně se ví o krkonošských "mediánech". O těch vykládá starý kronikář kraje Miloslav Štěpá-

nek; jeho vzpomínky reprodukuje Ivan Soukup v článku "Podhorští vlastenci" (21. číslo "Haló soboty" v Rudém právu 30.5. 1981). Podle zděděných tradic usazovali se v Krkonoších, zvláště na Pasekách, mnozí potomci Bratří a jiných kacířů v době útisku. Ubírali se cestou vedoucí k Žitavě, kde bylo důležité středisko emigrantů. Při krkonošské pouti se setkávali s různými lidovými hloubaly a okultistickými vizionáři, kteří tam již tehdy žili a podléhali vlivu slezských a saských mystiků. Tito lidé byli také často vyslýcháni a pronásledováni, a sledovali proto s účastí odcházení českých písmáků do ciziny. Tak se stalo, že některé skupiny písmáků daly se přemluvit svými vzdálenými duchovními spolubratry, aby našli nečekaný asyl v pohraničních horách. Když v tomto kraji převládl spiritismus, přidali se k němu i četní potomci písmáků a dostalo se jim názvu "mediáni".

V jiných pohorských a horských krajích si písmáci jak známo uchovávali svou osobitost, ať již bratrskou a kališnickou nebo sektářskou různého typu. Vzácnou výjimkou je skutečnost, že velmi četní "ostatkové" se uchovali v rovinatém Polabí, které bylo snadno přístupno jezuitským slídičům. Pokud jde o jednotlivé kraje moravské, věnoval jim obšírné regionální monografie Bedřich Slavík a v tomto rámci zaznamenal činnost písmáků zvláště valašských.

Reformační tradici uchovávali také písmáci městští, především proletářští obyvatelé pražských periferií - rybáři, loďníci a plavci v Podolí, zahradníci a vinaři na stráních kolem města, chudší řemeslníci a jejich pomocníci. Patřili k nim i někteří vzdělanci, ti však byli zvláště "na ráně". Byly vydávány zvláštní patenty proti nim, např. kolem r. 1720.

Písmáci působili také na Slovensku a někteří z nich vynikli pak i v době toleranční (Matěj Hrebenda aj.). Na Slovensku arci v chráněnějším duchovním prostředí - tehdejších Uher se netýkalo "Obnovené zřízení zemské" z r. 1627 - se uchovali po celou dobu a na mnohých místech mohli výchovně pracovat

evangeličtí kantoři, kazatelé, autoři a vydavatelé knih. Činnost písmáků byla i zde významná, ale břímě odkazu otců neleželo na nich tak výlučně jako v českých zemích.

Celkový ústup písmáctví nastává kolem roku 1861 - souvisí s pádem reakce Alexandra Bacha, s hospodářskými, sociálními a politickými proměnami v prostředí venkovském i městském a s navazováním styků se zahraničními církvemi evangelickými. U těch, kdo se 1781 přihlásili ke kalvinismu, byly to především fakulty a sbory skotské, u luteránů fakulty a sbory německé. Kazatelé, kteří absolvovali tyto fakulty, častěji se nedovedli plně sblížit s písmáckými tradicemi sborů, na které přicházeli. Je ovšem třeba připojit, že duchovní život písmácký a celý styl tohoto života se udržel a udržuje v některých rodinách sborových (nejednou i mimosborových) do dnešní doby.

Pokoušíme-li se o přehledný souhrn snah a zásluh, které odkázali písmáci reformačním církvím i národu, je to především písmácká věrnost dlouhodobému duchovnímu zápasu a dílu předbělohorských otců. Dovedli staré památky zachraňovat a jimi se stále vzdělávat, dovedli objevovat ty, které byly považovány za ztracené a svými spisy je rozšiřovat. S památkami duchovními uchovávali i díla čistě kulturní, kroniky, veršované skladby, politické traktáty, sociální satiry, cestopisy. Vše to splývalo i s jejich nezlomným vlastenectvím. Tato spojitost se projevuje zvláště výrazně v písmácké lásce k čistému a "pulérovanému" rodnému jazyku. V době obecného nejžalostnějšího poklesu české řeči písmáci celkově i v detailech důsledně dbali o jazyk hodný velkých otců především bratrských. Proto se z písmáckých památek, především z Kralické bible, poučovali i pracovníci buditelství, především Václav Matěj Kramerius. Pro toto působení zaslouží písmáci název našich Helkiášů. A jistě je nezapomenutelnou zásluhou našich písmáků, že v duchu husitství a Jednoty bratrské uskutečňovali vzdělání a prohlubování duchovního života u žen a proto jejich ženy prokazovaly pevnou mravní sílu a statečnost v utr-

pení a zasloužily se o výchovu mnohých vynikajících synů. Jednu z nich, Alžbětu Šramínovou (Šramovou) oslavil svou básnickou knížkou Jan Rokyta. Jméno této hrdinky i jiných žen písmáckých s velikou péčí oživila historička Anna Císařová-Kolářová. Písmáckými matkami byli vychováni pokračovatelé snah československé reformace a vůdčí pracovníci obrozenství Kollár, Šafařík a Palacký. Zachovala se nám jejich věčná svědectví.

V aktualizované zkratce lze říci: Písmák byl typ absolutně protichůdný dnešnímu typu "konzumního člověka". Jinak povědno: typ vrcholně antiiegoistický. Lidé vyssávání robotou, vyčerpávání slidičskými prohlídkami, ponižováním, bitím a vězněním, "přednostně" odvádění k dlouholeté službě vojenské, stíhání i mučením a popravami - a neustali ve strážné ochraně otcovského dědictví, často je i doplňovali svými vlastními pracemi literárními, nejednou i pokusy lidově výtvarnými (např. Matěj Břen). Právě pro svou dějinnou úlohu spojovatelskou mezi dobou reformační a národním obrozením byli (a někdy jsou i dnes) písmáci soli v očích různým historikům i nehistorikům, kteří jakoukoli kontinuitu "kacířského" duchovního vývoje vehementně popírají. Umlčují nebo karikují osobnosti písmácké, aby naprosto neúměrně glorifikovali postavu Františka Jana Vaváka, který byl horlivým vlastencem, ale zároveň omezeným přísluhovačem vrchnosti, protireformačním drábem a pronásledovatelem písmáků.

Existovala a ještě namnoze existuje evangelická nevděčnost vůči písmákům a jejich odkazu; některé příklady jsme uvedli. Místo rekriminací pokusme se formulovat některé pracovní úkoly, jimiž jsme zavázáni písmáckým otcům. Některé již byly do značné míry zvládnuty, některé čekají na další dělníky. Jde tu především o základní práce sběratelské; s nimi začali již naši pracovníci obrozenství, také i Václav Hanka - snad pro svůj východočeský původ projevoval snahu na tomto poli. Z pozdějších sběratelů písmáckých památek jmenuji as-

poň Antonína Frintu. V době ohrožení kořenů našeho národního života za druhé světové války jsme podnikli s bratrem profesorem Řičanem širší akci pro soupis a pokud možno i získávání písmáckých památek; akce se celkově potkala s malým porozuměním. A tak zůstalo jako další program i vydávání těchto památek (písní, modliteb, lidových kázání, kronik, lidových pamětí); některé tvoří dosti ucelené soubory. Takové edice pomohou pracím rozbořným, interpretačním a syntetickým, kterých je velmi potřeba. Chtěl bych zde uvést příkladného pracovníka, svého zvlášť nadaného posluchače dr. Ludka Šmída, který se snažil věnovat celou svou vědeckou práci písmákům, ale nepříznivé okolnosti ho zbavily možnosti úspěšně pokračovat v této činnosti. Nenalezl existenční zabezpečení, v němž by se mohl věnovat milované "písmákově", a tak pracuje již léta jako železniční psycholog (vyniká i v této práci). Pracoval o rozvoji písmáckého hnutí v XVIII. století, o funkci písmáka v kultuře venkovského lidu, o literárních projevech písmáků a záslužně doplňoval naše vědomosti o významných písmácích, jako byli Jiří Čermák Českobrodský (protichůdce F. J. Vaváka), Tomáš Zicha (o němž jsme se již zmiňovali) a Václav Váňa. L. Šmíd publikoval s pomocí poděbradského muzea tři větší brožury "Lidové kronikáři středního Polabí". S výklady a závěry Ludka Šmída se samozřejmě ztotožňují, liším se jen výjimečně, např. v názoru na starší vznik písmáckého typu. Bylo by štěstím pro české bádání o písmácích, jestliže by se Luděk Šmíd mohl vrátit ke své práci o nich.

Uvažujeme-li dále o úkolech, které čekají na pracovníky o písmácích, jmenujme důležitost dílčích studií i ucelených monografií. Někteří významní písmáci se již dočkali takových prací aspoň do značné míry, například statečný a tvořivě nadaný Václav Kleych z Lažan u Litomyšle. V "Československé literatuře toleranční" jsem se zabýval osobností kantora Tomáše Jurena z Českomoravské vrchoviny; právě v těchto dnech mi byl oznámen a půjčen významný doplněk, obsahující ruko-

pisné práce a výpisy Jurenovy, "Modlitby křesťanské", kázání a úvahy, a "Knihu aneb poznamenání všelijakých příhod věků a živobytí Tomáše Jurena 1799". (Kniha je uchována bez desek, na listech nyní volně rozlepených. - Pozůstalost mně byla zapůjčena laskavostí paní Lydie Biskové, potomkyně rodu Jurenova.) Vedle obsahu duchovního zapisuje Juren své životní zkušenosti, své mnohé strasti a velký počet snů symbolického rázu, které se mu začaly objevovat po krutém bití, které zakusil od panských myslivců. Bližší prozkoumání jsem zatím nemohl podniknout. Připomejme, že písmáčtí pracovníci - hlavně ovšem kantoři jako Juren - tvoří spojovací článek mezi tradičními písmáky, cele odkázanými na své vlastní vzdělání a myšlení, a mezi prvními nastupujícími tolerančními vzdělanci.

Takovou typicky přechodnou (v kladném smyslu) osobností byl František Vladislav Hek, o němž vydal podrobně dokumentovanou práci, spojenou s výběrem z díla, Josef Johanides (1976). Práce přináší souhrn mnohých poznatků a připojuje nové, ale zároveň ukazuje na nezbytnost nových doplňků a nejednou oprav. Je jistě správný výklad Johanidesův, že F. V. Hek ve svém vnitřním vývoji dospěl k výraznému duchovnímu individualismu, že vztah k osvětenství ho vzdaloval ode všech církví, ale proto ještě nebylo potřebí obcházet nebo pomíjet souvislosti Hekových životních předpokladů a jeho vývoje i činnosti s českým reformačním dědictvím. Johanides vůbec nevěnuje pozornost Hekově matce, ač o jejím duchovním základu věděl již Jirásek a plně jej osvětlila Anna Císařová-Kolářová v knize "Žena v Jednotě bratrské". Také nelze nalézt u Johanidesa zmínky o pracích, které dosvědčují Hekovy vztahy reformační, např. závažná studie Bohuslava Součka "Rukopis pražské univerzitní knihovny VIIC.3." (v "Reformačním sborníku I."), kde jsou zprávy o Hekových prokázaných i hypotetických prepisech z Ochranovského archivu. Johanides i na jiných místech zamlčuje badatele, kteří sledovali reformační vztahy Hekovy. Práce o Hekovi vyžadovala také, aby byly v mo-

nografii uvedeny předobrozenké a v tom i písmácké tradice Podorlicka ve vztahu k Hekovi. O veliké vydavatelské a vykladačské práci, kterou Hekovi věnoval profesor Jan Jakubec, se zmiňuje Johanides dosti neúplně a zpravidla tam, kde projevuje nesushlas. O Jiráskově zájmu o F. V. Heka i o jeho částečnou (místy značnou) přeměnu Heka ve "Františka Ladislava Věka" se Johanides zmiňuje registračně na nejednom místě; ale tady jde o složitější otázku ideově historickou a literárně psychologickou, na kterou nebyla dosud dána přesvědčivá nebo aspoň hlouběji zdůvodněná odpověď. Nad tím je potřeba více se zamýšlet, zvláště když jde o literární čin u Jiráskova naprosto výjimečný. Stručně prohlášení Jiráskovo celou odpověď nedává.

Zájem o práci a oběti našich písmáků lze také oživit pracemi příležitostnými, zvláště jubilejními. V letošním roce vzpomínáme na příklad stého výročí úmrtí nejvyspělejšího básníka písmáckého Václava Váni ze vsi Senice u Poděbrad. Byl to ovšem již pozdní písmák, ale písmák tělem i duší. Zařadil jsem ho do 4. období "toleranční literatury" (1844-1861). Psal hodnotné verše biblistické, mnohé básně modlitebné, prosebné i děkovné, písně družné pospolitosti i písně smuteční. Novými tóny zaznívají "chvály Boží v přírodě", oslavoval svůj rodný kraj i celou vlast, pěstoval i témata historická. Psal i své vzpomínky a úvahy, pracoval jako překladatel, tlumočil Herderovy oslavy postav biblických i orientálních. K mým kapitolám o něm připojil své studie Luděk Šmíd. Bylo by ovšem potřeba vydat aspoň podstatnou část Vánovy pozůstalosti.

Písmákům svou životní práci velmi prospíval kazatel Jiří Opočenský, jehož jubilea také letos vzpomínáme. Narodil se v roce tolerančního patentu. Velmi bylo v lidu vítáno jeho nové vydání Třanovského "Cithary sanctorum".

O poznání některých projevů písmáckého života se zasloužili také - ovšem výjimečně - pracovníci národopisní (Dagmar Rychnová a jiní). Výhled na blížící se toleranční výročí přivedl některé bohoslovce k článkům namnoze populárním, ale ně-

kdy i k prohloubeným a skutečně obohacujícím, jako je např. studie Miloslava Klapuše o Řehoři Jakubci Olešnickém (Křesťanská revue 1981) nebo řada pojednání Ilji Buriana aj. Snad se tedy ohlašuje jakési "písmáckologické rozvážení", kterému lze přát vytrvalost a rozkvět.

Byly tu již jmenovány některé pracovní úkoly, ve kterých je potřeba pokračovat nebo je teprve od počátku rozvíjet. Dotkli jsme se již problematiky regionální, jejíž zkoumání může přinést nová osvětlení. Zvláště zajímavou, jak uvedeno, je otázka, které příčiny přispěly k nápadnému uchování písmáckých "ostatků" v krajích polabských, které na rozdíl od okresů horských a pohorských nebyly v nejmenším chráněny před stálým slíděním a nenadálými případy.

Složitější je otázka vzniku, rozvoje a rozčlenění různých směrů duchovních. Zmínili jsme se již o projevech lidového deismu a uvedli jsme některé předpoklady jeho vzniku a působení; zbývá zde však ještě dosti práce. Podobně je tomu s "Abrahamity" nebo "Izraelity". Skutečnost, že k židovské víře se přichýlili někteří písmáci, nebyla motivována vždy a výlučně jen vzdorem proti náboženství vnucovanému. Zde je třeba ještě pozorného bádání.

To platí také o dosti známé a přece neznámé sektě Marokánů. O těch by bylo možné a potřebné pojednat důkladněji, ale to vyžaduje speciální studie. Úhrnem lze říci, že původ této sekty je mnohem starší, než se zpravidla soudí. Mnozí posuzovatelé mají otázku vzniku Marokánů rozřešenou tím, že císaře Josefa II. navštívil marocký vyslanec. Šlo tu však jen o úpravu staršího názvu. Někteří vykladači dospěli k vysvětlení velmi složitým a vzdáleným (např. k novožákonnímu slovu "Maran Atha" aj.) Důležitá otázka nám klade Marokánský katechismus (o kterém se zmiňuje také M. Machovec ve své knize), kde se stále vrací slovo "živý" - což naprosto není jen náhodné přídavné jméno. Bývá nejednou sdruženo se slovem "čistý". (Viz i název románu Terézy Novákové.) Označení "čistý" je



známo jako název sekty "Katharů" ("Čistých"), jejichž vliv se rozšířil v několika evropských zemích, zrovna jako slovo "živý" ve smyslu transcendentním, někdy však i antropologicky etickém.

Důležitým úkolem, jen částečně dosud zvládnutým, je sledování písmácké tradice ve sborech exulantských (v Polsku, Pobaltí, Německu, Anglii, Americe) a v Jednotě ochranovské. Jsou však i záhady a otázky "pozemštější". Nelze na příklad považovat za definitivně zodpovědný problém tzv. "Frajmaurské rebelie" a velkého selského povstání v roce 1775.

Je potřeba také ještě doplnit a vzájemně srovnat postavy písmácků, jak vystupují v krásné literatuře české a slovenské, hlavně v historické próze. Jde o zasloužilé autory, jejichž pohled na písmáky je nejednou shodný, v lecčem se ovšem charakteristiky liší (A. V. Šmilovský, K. Světlá, V. B. Třebízský, Al. Jirásek, T. Nováková, A. Stašek; k nim se přiřazuje J. Holeček, který si své pojetí písmáka osobitě stylizuje). Trvalé paměti zaslouží i práce dramatiků, "Mrtvé moře" Jiřího Mahena a "Půlnoc" F. V. Krejčího. Z evangelických autorů věnovala pozornost starším písmáckům L. Mašínová v několika pracích, a písmáckům z 18. století Fr. Bednář ("Jiskry v temnu"). O básnickou oslavu písmácků usilovali J. Janata, J. Pelíšek, J. Rokyta a jiní.

Nemá to být zajisté námětem chlouby, ale naopak důvod k hluboké vědeckosti a vědomí trvalého závazku, jestliže můžeme konstatovat, že v historii národů, které prožívaly souběžně s námi svou dobu útisku i národního obrození, nenalzáme typy, příbuzné s našimi písmáky. To platí o Maďarech, Slovincích, Srbochorvatech i Rumunech. Český i slovenský písmák je typ vskutku ojedinělý, který ovšem mohl vyrůst jen na základech reformace husitské a bratrské.

Naši písmáci, jak jsme naznačili na počátku tohoto přehledu, se rozvětvili ve značné rozmanitosti, ale jejich vý-

chozí i cílové zaměření bylo jednotné. Jejich soustředění, jejich centrum securitatis bylo stále hledání čisté pravdy boží a věrné ochranování pravdy nalezené. Ti, kteří z nich spojovali hluboký život duchovní s širším zájmem myslitelským, literárním, obecně kulturním, udržovali ve svých možnostech zářivou linii bratrských představitelů Jana Blahoslava a Komenského. Náš písmák zasloužil si slov izaiášovských: "Slouti budeš vzdělavatel zbořeniny a napravovatel stezek k bydlení." Odkaz písmáka žil a bude žít vždy v dobách radostných i raněných. Je to "Chrám bdících sil", jak nazývají duchovně stateční Arméni svůj slavný asyl Zwartor.